

ARCHITEKTÚRA HISTORICKÝCH KASÁRNÍ NA SLOVENSKU (historicko-spoločenský a architektonický vývoj do roku 1918)

LAURA PASTOREKOVÁ

PASTOREKOVÁ, L.: Architecture of the Historical Barracks in Slovakia. Historical, Social and Architectural Development before 1918. Vojenská história, 4, 21, 2017, pp 42-63, Bratislava.

Without a doubt, the material and construction conditions are some of the basic aspects of smooth operation in every modern army. Within the wide range of objects, fortifications and areas administered by the army, the military barracks serving for accommodation and military training have become the basis of its construction fund. The study describes and clarifies not only the architectural but also the historical and social development of these objects in the territory of today's Slovakia, since their first appearance during the ancient Roman Empire until the end of the World War 1 and the fall of the Austro-Hungarian Monarchy. The research defines the most important architectural signs and the breakthrough events defining their final structural form, focusing on the period after the Austro-Hungarian Compromise and establishment of the dualist monarchy. Special attention is paid to the works and innovations of the military engineers who determined the basic spatial, technical and operational requirements of the barracks projection and construction, thanks to the intense international discourse. At the conclusion of the study, the great importance of the barracks in military history is also documented by the information about the number and intensity of the construction thereof in the last years before the outburst of the World War.

Military History. Austria-Hungaria. Slovakia. Development of Architecture before World War 1, barracks, military buildings, architecture, barracks planning principles, military engineers

Armáda tvorí súčasť našej spoločnosti už od počiatku jej vývoja. V priebehu dejín slúžila nielen panovníkom a šľachte na uskutočňovanie ich mocenských expanzií, ale predovšetkým na obranu vlastnej krajiny a jej obyvateľov. Jej pôsobenie zanechávalo stopu v hmotnej štruktúre miest aj v čase mieru, keď sídla poskytovali vojakom priestory na ubytovanie, výcvik, vlastnú správu a ostatné životné aktivity. V priebehu 18. a 19. storočia začali spoločne s radikálnou modernizáciou technológií a spoločnosti vznikať nové typologické druhy stavieb, ktoré zásadne zmenili celkový obraz urbanistickej štruktúry. Boli to predovšetkým železnice spolu s dopravnými stavbami, priemysel, alebo školské, vojenské či nemocničné areály. Charakteristickým znakom väčšiny z nich bola utilitárnosť, poslanie plniť špecifické a pritom jednoznačné funkčné využitie. Azda preto spoločnosť po strate ich pôvodnej funkcie zo začiatku nevedela oceniť ich hodnoty nielen z hľadiska estetiky, ale aj v kontexte ich historického a spoločenského významu. Architektúra kasární siaha vo svojom stavebnom vývoji až do čias antického Ríma, no ich stavebný obraz tak, ako ho poznáme dnes, sa vyvinul práve v priebehu 19. storočia. V časoch ich najväčšej slávy, keď armáda okrem svojej primárnej vojenskej funkcie požadovala aj mimoriadnu spoločenskú prestíž, sa tieto stavby budovali naprieč celou európskou krajinou. Mestá boli ochotné vydávať značné sumy peňazí na zriadenie a chod

posádky, obetovať rozľahlé pozemky, financovať neustálu údržbu vojenských stavieb. Vo vtedajšej rakúsko-uhorskej monarchii sa do konca 19. storočia kasárne nachádzali v každom väčšom sídle, dokonca boli aj obľúbeným motívom populárnych pohľadníc.

V druhej polovici 20. storočia sa po zmene politického zriadenia v bývalom Československu stali kasárne majetkom štátu a ich funkcia sa dostala do úzadia. Až po vstupe Slovenskej republiky do NATO, v rámci plnenia medzinárodných dohôd, štát po zriadení malej profesionálnej armády prinavrátil mnohé areály do správy miest. Niektoré mestá sa rozhodli takto znovuzískaný majetok využiť na nový účel a ich potenciál overovali prostredníctvom rôznych architektonických či ekonomických štúdií, alebo študentských projektov. Z uvedených okolností následne vyplynula potreba skúmať architektúru a históriu kasární v širšom kontexte, ktorý by objasnil ich základné charakteristiky, špecifiká a hodnoty, ako aj historicko-stavebný vývoj a ich súčasný stav.

Oblasť výskumu architektúry kasární na našom území v súčasnosti reprezentujú buď čiastkové práce upriamené len na konkrétne stavby, alebo historicky zamerané publikácie, ktoré sa samotnej stavebnej stránke vojenských stavieb venujú len okrajovo. Pri snahe porozumieť celkovej problematike však aj štúdium navonok rôznorodých oblastí a ich vzájomná syntéza vytvára fundament poznatkov nevyhnutných pre ďalšie skúmanie.

Vojenskej histórii Slovenska sa venuje veľká časť odborníkov z inštitúcií Vojenského historického ústavu a Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. Jedno z najrozsiahlejších diel *Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov*¹, spracované tímom historikov pod vedením Vladimíra Segeša, odкрýva vojenské dejiny slovenského územia v kontexte celkového európskeho diania od jeho najstarších čias až po súčasnosť. Práca osvetľuje aj skutočnosti, ktoré predchádzali zlomovým udalostiam 19. storočia. Téma vojenstva, armády a spoločnosti v čase existencie Rakúsko-Uhorska sa špecificky venuje Vojtech Dangel nielen vo svojom knižnom diele *Armáda a spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia*², ale aj v štúdiu v periodiku *Vojenská história*, a to *Bratislava ako posádkové mesto (1867 – 1914)*³ a i. Jeho výskum ozrejmúje organizáciu rakúsko-uhorskej monarchie, politický a finančný vzťah spoločnosti k výstavbe vojenských stavieb, prínosy a negatíva pôsobenia vojenskej posádky v mestách, okolnosti budovania armády, ale aj reakcie dobovej tlače. Obdobie vojenstva v rokoch Prvej Československej republiky opisuje napríklad publikácia historika Ľubomíra Liptáka *Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v medzivojnovom období (náčrt problematiky)*⁴. Opis faktických udalostí, život v ťažkom období svetových konfliktov i ilustráciu stavebných objektov v reálnom čase poskytujú aj výpovede vojakov v dielach *Moje skúsenosti za svetovej vojny*⁵ vojaka Jozefa Klempu alebo *Spomienky a úvahy breznianskych delostrelcov*⁶ autora Jána Gregora.

¹ SEGEŠ, Vladimír et al. *Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov*. Praha : Ottovo nakladatelství, 2015, 592 s. ISBN 978-80-7451-469-2.

² DANGL, Vojtech. *Armáda a spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava : Veda 2006, 238 s. ISBN 978-80-224-0919-3.

³ DANGL, Vojtech. Bratislava ako posádkové mesto (1867 – 1914). In *Vojenská história*, 2013, roč. 17, č. 2, s. 6 – 31. ISSN 1335-3314.

⁴ LIPTÁK, Ľubomír. Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v medzivojnovom období (náčrt problematiky). In *Vojenská história*, 1999, roč. 3, č. 3, s. 3 – 9. ISSN 1335-3314.

⁵ KLEMPA, Jozef. *Moje skúsenosti za svetovej vojny*. Bratislava : Slovart, 2014, 182 s. ISBN 978-80-556-1162-4.

⁶ GREGOR, Ján. *Spomienky a úvahy breznianskych delostrelcov*. Zborník k sedemdesiatemu výročiu vzniku vojenskej posádky. Banská Bystrica : DALI-BB, 2008. 95 s. ISBN 978-80-89090-40-2.

V odvetví architektúry sa vedecké, historické a teoretické práce zameriavajú na výskum vyčleneného obdobia, prípadne na monografické diela architektov pôsobiacich v našom teritóriu. Ťažiskovým dielom periódy 19. storočia na Slovensku je publikácia autoriek Elena Lukáčová – Jana Pohaničová *Rozmanité 19. storočie*⁷. V diele uvádzajú premeny formy architektúry v kontexte spoločenského vývoja, popritom sa venujú aj charakteristike jednotlivých typologických druhov a pomenovaniu najvýznamnejších stavieb, profilom vybraných architektov a zlomovým historickým udalostiam. Konkrétneho popisu vojenských stavieb sa dotýkajú iba okrajovo, no z celkovej definície uvedeného obdobia sa dajú aj pre stavby kasární vyabstrahovať ich základné architektonické črty. Na najvýznamnejšie slovenské kasárne poukazujú vo svojich knižných dielach aj autori Martin Kusý⁸ a Andrej Szőnyi.⁹ Najrozsiahlejší výskum jednotlivých kasární vykonali pracovníci Pamiatkového úradu Slovenskej republiky pri návrhoch a zápisoch vybraných kasární za Národné kultúrne pamiatky¹⁰. Do dnešného dňa tak zapísali viac ako desať objektov alebo areálov účelovo postavených kasární mimo hradného komplexu.

Dôležité faktografické údaje sa napokon nachádzajú v početných monografiách slovenských obcí. Azda v najväčšom rozsahu spracovali vojenskú tematiku prevažne mestá Bratislava a Košice vo svojich publikáciách *Vojenské pamiatky Bratislavy*¹¹ a *Výtvarný život a výstavba Košíc 1848 – 1918*.¹² Ostatné diela obsahujú najmä základné číselné a historické fakty o dobe ich vzniku, početnosti a názve umiestnenej posádky a finančných nákladoch vynaložených na ich výstavbu.

Z hľadiska najväčšej intenzity výstavby a vývoja moderných vojenských kasární na našom území môžeme považovať za prelomové obdobie rakúsko-uhorskej monarchie (1867 – 1918). Bola to doba početných hospodárskych, dejinných, spoločenských a ekonomických zmien, ako aj epocha vrcholiaceho napätia pred prvou svetovou vojnou, ktorá determinovala význam a intenzitu budovania týchto stavieb. Koniec tzv. Veľkej vojny v roku 1918 zase spôsobil rozpad monarchie a vznik prvého spoločného štátu Čechov a Slovákov, ktorý mal pre obidva národy veľký význam. Armáda v ňom naďalej zohrávala nesmierne dôležitú úlohu, z českého pohľadu toto spojenectvo poskytovalo vytvorenie protiváhy voči susednému Nemecku, slovenská strana očakávala od nového štátu ochranu pred asimilačným tlakom maďarského národa z čias Uhorska. Po rozpade Prvej Československej republiky sa armáda budovala najskôr podľa nemeckého, neskôr podľa sovietskeho vzoru a po páde totalitných režimov a vzniku samostatného Slovenska sa začala jej transformácia podľa medzinárodných dohovorov zo všeobecnej na profesionálnu.

Najstaršie dejiny výstavby kasární – vojenské tábory starého sveta

Pri výstavbe novovekých kasární a areálov, čerpali armádni inžinieri poznanie prevažne z antických vojenských táborov Rímskeho impéria. Rimania, všeobecne známi najmä ako výnimoční inžinieri, okrem nespočetného množstva okázalých domov, mostov, ciest

⁷ LUKÁČOVÁ, Elena – POHANIČOVÁ, Jana. *Rozmanité 19. storočie. Architektúra na Slovensku od Hefeľeho po Jurkoviča*. Bratislava : Perfekt, 2008, 243 s. ISBN 978-80-8046-426-4.

⁸ KUSÝ, Martin. *Architektúra na Slovensku 1848 – 1918*. Bratislava : Bradlo, 1995, 152 s. ISBN 80-7127-051-2.

⁹ SZŐNYI, Andrej. *Tak rástla Bratislava. Vývin architektúry a stavebníctva v Bratislave a na Slovensku v rokoch 1848 – 1918*. Bratislava : Vydavateľstvo SFVU, 1967, 192 s.

¹⁰ Dostupné na: <https://www.pamiatky.sk/po/po>

¹¹ VYČISLÍK, Alojz. *Vojenské pamiatky Bratislavy*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor 1974, 144 s.

¹² MIHÓKOVÁ, Mária. *Výtvarný život a výstavba Košíc v rokoch 1848 – 1918*. Tematická bibliografia. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1986, 551 s.

a ďalších stavieb vynašli aj rímsky vojenský typizovaný tábor – castrum.¹³ Takýto tábor je charakteristický svojou pravidelnou pôdorysnou osnovou, teda štvorcovým alebo podlhovastým rastrom, ktorý vytvára základný kompozičný princíp jednotlivých stavieb. Je opevnený hlineným valom, prístupný štyrmi bránami spravidla vedúcimi na hlavnú ulicu (Via Principalis) a podlhovasté námestie. Ostatné priestory zahŕňajú ubytovanie vojska, jazdeckta, veliteľstva, pomocných vojsk a ostatného personálu a nakoniec potrebné úložné priestory, podľa ich funkcie vystavané ako samostatné objekty. Tábory sa postupom času transformovali z polopermanentných na trvalé, keď sa hlinené opevnenie nahrádzalo murovaným spolu s výstavbou niekoľkých obranných veží. Tam, kde val nemohol byť zosilnený múrom, zabezpečovali obranu aspoň strážne veže lemujúce vstupné brány. Ubytovacie stany, slamené a trstené prístrešia, alebo podzemné kryty vo vnútri tábora časom nahradili tehlové konštrukcie. V niektorých kastrách boli ubytovacie priestory naopak situované na obvode tábora, priamo prepojené s opevnením. Muži tak obývali viaceré menšie obytné miestnosti, mnohokrát komponované do dvoch až troch podlaží, ktoré však neboli priechodné, ale samostatne prístupné z exteriérových galérií.¹⁴ Podlhovastý pôdorys a rastrový princíp výstavby zostal rovnaký, v tomto usporiadaní však vznikol medzi vonkajším opevnením a vnútorným „Pretóriom“ – teda veliteľským domom, voľný priestor využívaný ako cvičisko. (Obr. 1)

Vplyv Rímskej ríše sa slovenského územia priamo dotkol až v rozmedzí 1. – 4. storočia n. l. Povodie Dunaja tvorila časť uceleného obranného systému limes Romanus, ktorého súčasťou bola sústava vojenských táborov a predsunutých pevností. Z nášho územia je známy pomocný vojenský tábor Gerulata v bratislavskej časti Rusovce a predsunuté pevnosti v Devíne, Stupave, Bratislave a Iži pri Komárne.¹⁵ Tak ako ostatné vojenské tábory hraničnej línie, aj tie „slovenské“ boli vybudované ako drevozemné pevnosti (postupne prebudovávané na kamenné) pravidelného pravouhlého pôdorysu so štyrmi vstupnými bránami, sieťou vnútorných ulíc, kanalizáciou a vnútorným vojenským vybavením. Týmto stavbami položili Rimania základné princípy vzťahu vojenstva a architektúry, za aké môžeme považovať rastrový – šachovnicový urbanizmus, unifikáciu, striedmosť a jasnú priestorovú orientáciu.

Novoveké kasárne, budované predovšetkým v 18. – 20. storočí už museli počítat s odlišným spôsobom boja a vojenskej techniky, aj ako odlišnou výstavbou miest a klimatickými podmienkami, no charakter urbanistického plánovania areálu a základné funkčné delenie (spolu s priestorovými kvalitami, ako je dobré preslnenie a vetranie jednotlivých priestorov) stále predstavovali základ plánovacích princípov moderných vojenských stavieb. Ved' napokon je to len jedna z mnohých oblastí, ktorá čerpala vedomosti a inšpiráciu z obdobia antiky.

Vznik a formovanie stálych armád na našom území

Po rozpade Rímskej ríše, dozívania antiky a nástupe feudalizmu vstúpila európska spoločnosť do kultúrneho medziobdobia. Antické mestá ešte stále fungovali ako strediská kultúry a obchodu, no postupne dochádzalo k vytváraniu nových hospodársko-spoločenských pomerov. Spolu s nimi sa začínajú formovať aj nové sídelné útvary, opevnené obydľia – hrady. So zmenou strategických miest v krajine, spôsobom boja a obrany sa aj vojsko

¹³ VODRÁŽKA, Peter. *Dejiny stavby miest*. Bratislava : Vydavateľstvo STU, 1996, s. 57. ISBN 80-227-0839-9.

¹⁴ RICHTER, F. Handbuch der Architektur, IV. Teil, 4. Abschnitt: Gebäude für Militärarische Zwecke. Arnold Bergsträsser Verlagsbuchhandlung, Stuttgart, 1900, s. 82 Dostupné na internete: <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/ausgaben/zweiseitenansicht.html?id=00067229 & seite=1 & fip=193.174.98.30>.

¹⁵ SEGEŠ, ref. 1, s. 15.

presúva z antických kastier a svoje poslanie plní mimo bojiska obranou hradobných múrov.

Na území dnešného Slovenska vznikli v období stredoveku takmer všetky mestá. Vonkajší obrys väčšej časti miest tvoril veniec hradieb. Na západe boli hradby jednotlivých sídiel také dôležité, ako samotné privilégia, takže vznikali zároveň s ich výstavbou. Oproti tomu v našej krajine neboli hradby podmienkou toho, aby sa osada stala mestom, a preto sa vo väčšine prípadov hradby stavali až dodatočne, obzvlášť v súvislosti s nejakou vojenskou hrozbou.¹⁶ Obrana a dobývanie hradov a opevnených miest bola jedna z hlavných úloh bojovej činnosti. Mestá boli centrom obchodu a bohatstva ríše, hrady chránili svoje okolie a zároveň slúžili ako základňa pre profesionálnych vojakov. Stredoveká armáda sa v dôsledku politickej a spoločenskej situácie vo svojom zložení neustále menila (jej zložky tvorili napr. kráľovské dvorské a poľné vojsko, bandériá veľmožov, vidiecke vojsko, hradné posádky a i.), v tejto perióde však nikdy nebudovala vlastné stavby na účelové masové zhromažďovanie a výcvik, ako to bolo v časoch Rímskej ríše.

Koncom 15. storočia začala determinovať novú výstavbu v oblasti vojenských stavieb armáda rozpínajúcej sa Osmanskej ríše. Vstúpila do dejiska európskych mocenských konfliktov medzi kráľovskými rodmi, náboženstvami a stavovských zápasov. Okrem toho, že turecká armáda bola v tom čase pravdepodobne najmocnejším vojskom sveta, predstavovala aj náboženskú a kultúrnu hrozbu pre tradičné európske hodnoty. Opornými bodmi voči osmanskému útoku boli hraničné pevnosti, hrady a opevnené mestá, v prípade územia Slovenska aj samotný hornatý terén, do ktorého Turci s ťažkým delostrelectvom nevedeli preniknúť.¹⁷ V priebehu času, ktorý uplynul od výstavby starších hradných opevnení, však došlo k výraznému zlepšeniu presnosti a sily palebných zbraní, čím sa stali mnohé hradby s vysokými vežami a nedostatočne širokými múrmi nepoužiteľné pre ďalšiu obranu. Panovníci preto siahali po riešeníach nových bastiónových pevností, ktoré sa začali formovať v Taliansku už v 15. storočí. Základnú skladbu tejto fortifikácie tvorila sústava bastiónov (zvyčajne päťuholníkových), prepojených kurtinou – rovným múrom. Hradbu tvoril mohutný hlinený val, spevnený z vonkajšej strany kamennou stenou. Vnútro valov vyplňali chodbové priestory – kazematy, slúžiace aj ako sklady, úkryty alebo ubytovanie pre vojsko. V rámci náročnej výstavby a údržby takýchto pevností, kde dochádzalo k obrovským presunom zeminy a stavebného materiálu, sa vnútri pevností nevytvárala špeciálna funkčná dispozícia pre vojsko.¹⁸ Kazematy boli zvyčajne realizované ako séria utilitárnych priechodných klenutých priestorov rovnakých dimenzií. Každá miestnosť obsahovala strieľňu, malý otvor na umiestnenie palebnej zbrane a vetrací prieduch smerujúci cez strechu do exteriéru. Bastiónové pevnosti sa oproti hradom už stavali s čisto vojenským a ochranným účelom a dokázali zhromaždiť veľký počet vojakov.

Tieto stavby vznikali na mnohých miestach dnešného Slovenska. Azda najdôležitejšia, najväčšia a najznámejšia z nich – Komárňanská pevnosť, vznikla na sútoku Váhu a Dunaja. Okrem rímskeho vojenského tábora v jej blízkosti stálo na tomto mieste opevnené sídlo už od 10. storočia. V čase protitureckých bojov sa strategická poloha Komárna považovala za predsunutú baštu Viedne a stredoveký hrad začali transformovať na modernú pevnosť. Od 16. do 19. storočia pevnosť niekoľkokrát prebudovávali a rozširovali. Prvá fortifikácia, nazývaná Stará pevnosť bola vybudovaná v 16. storočí (1546 – 1557, znovu postavená 1572 – 1592). V 17. storočí sa začalo s výstavbou Novej

¹⁶ MENZL, Václav. *Středověká města na Slovensku*. Bratislava : Učená spoločnosť Šafárikova, 1938, s. 184.

¹⁷ DUDÁŠ, Martin – ELIÁŠ, Miroslav – OROSOVÁ, Martina. *Pevnosti a opevnenia. Kultúrne krásy Slovenska*. Bratislava : DAJAMA, 2015, s. 30. ISBN 978-80-8136-048-0.

¹⁸ Viac: ŠEFCŮ, Ondřej. *Architektura, Lexikon architektonických prvků a stavebního řemesla*. Praha : Grada Publishing, 2013, s. 137-143. ISBN 978-80-247-3120-9.

pevnosti (1663 – 1673). Realizácia nadväzovala na pôvodnú myšlienku zosilnenia Starej pevnosti, mala tvar päťuholníka a zaberala ešte väčšiu plochu.¹⁹

V rovnakom čase sa podarilo tureckej armáde dobiť pevnosť v Nových Zámkoch,²⁰ a tým prelomiť habsburskú obrannú líniu. V dôsledku toho zahájil panovník Leopold I. výstavbu ďalšej hradby neďaleko Hlohovca, ktorej úlohou bolo zastaviť expanziu Osmanskej ríše smerom na Považie. Leopoldovská pevnosť bola tak ako Nové Zámky vybudovaná na šesťuholníkovom pôdoryse vrátane šiestich mohutných bastiónov na zelenej lúke. Vo vnútri všetkých spomínaných fortifikácií sa následne vybudovali stavby zabezpečujúce ich ďalšiu prevádzku. Medzi inými sa vo forme drevených barakov vystavali domy dôstojníkov, jazdiarne, sklady a ubytovacie budovy pre vojakov. Toto zoskupenie armádnych účelových objektov môžeme považovať za priameho predchodcu kasární a vojenských areálov, ktoré sa začali na našom území formovať približne o pol storočia neskôr.

Osmanská ríša nebola jediná hrozba, ktorá v priebehu 17. storočia určovala ďalší vývoj vojenstva. Náboženský a mocenský konflikt tridsaťročnej vojny generoval vznik prvej stálej armády v Habsburskej monarchii, keď v roku 1649 kráľ Ferdinand III. nariadil trvalú službu 19 plukov rôzneho druhu vojska, naverbovaného ešte počas vojny. Stali sa počiatkom trvalej armády Habsburgovcov a od roku 1745 sa označovali ako cisársko-kráľovská armáda. Po ústupe tureckých vojsk koncom 17. storočia už nebolo potrebné všetky financie sústreďovať na výstavbu protitureckých opevnení a tak došlo spolu so všeobecným technickým pokrokom k nebyvalému rozvoju vojenstva.²¹ Okrem zavedenia stálej armády bola v roku 1717 vo Viedni založená vojenská inžinierska škola, v roku 1727 bola v Pešti vybudovaná prvá vojenská invalidovňa v rámci celej monarchie, v roku 1769 dostali počas prvej numerizácie plukov jednotlivé oddiely poradové hodnotné čísla (toto označenie si viac menej zachovali až do rozpadu monarchie v roku 1918) a za vlády Jozefa II. sa v roku 1781 zmenil dovtedajší systém doplňovania plukov, keď panovník celú krajinu rozdelil na jednotlivé verbovacie okresy na zabezpečenie pravidelného príjmu nových vojakov.²²

Prvé kasárne modernej doby

Výstavba prvých novovekých kasární sa začala formovať vo Francúzku už koncom 16. a začiatkom 17. storočia. Spočiatku kasárenské budovy predstavovali tie najjednoduchšie stavby podlhovastého tvaru s jedným až tromi podlažiami. Pôdorysné riešenie spočívalo v jednom trakte za sebou nasledujúcich miestností: izby na prízemí boli prístupné priamo z ulice, medzi nimi sa nachádzali úzke a strmé schodiská vedúce do izieb na poschodí a strecha slúžila ako úložný priestor. (Obr. 2) Pri výstavbe väčších objektov bola dispozícia zložená z dvoch rovnakých traktov, prevádzkovo ale fungovali v podstate nezávisle od seba.²³ Prvým odborníkom na výstavbu kasární sa v tom čase stal vojenský inžinier –

¹⁹ DUDÁŠ, ref. 17, s. 60-67.

²⁰ Novozámocká pevnosť bola prvá pevnosť tohto vybudovaná spolu s mestom na zelenej lúke. Dovtedy sa bastiónové systémy uplatňovali len prestavbou alebo dostavbou už existujúcich opevnení. Autormi projektu novej pevnosti sú talianski stavitelia a bratia Gulio a Ottavio Baldigarovci. Viac: DUDÁŠ, ref. 17, s. 38-46.

²¹ Súvisel so všeobecnými zmenami v štruktúre spoločenských vzťahov a s posilňovaním ústrednej štátnej moci, ktorej najčastejšiu formu predstavoval osvietenecý absolutizmus. Absolutistický spôsob panovania, sprevádzaný presadzovaním vnútropolitických i zahraničnopolitických mocenských ambícií, si vynútil aj potrebu reorganizácie dovtedajších branných síl v prospech budovania a rastu stálych a pravidelných armád. Viac: SEGEŠ, ref. 1, s. 140.

²² SEGEŠ, ref. 1, s. 151-155.

²³ RICHTER, ref. 14, s. 121-122.

maršal Sébastien Le Prestre de Vauban²⁴ (1633 – 1707), známy predovšetkým ako veľký reformátor vo výstavbe vojenských opevnení. Svoju pozornosť zamerlal aj na zlepšenie priestorovej organizácie kasární, pričom v ich plánovaní nestanovil úplne nový koncept dispozičného riešenia, ale priniesol mnohé drobné úpravy a predovšetkým presné pravidlá týkajúce sa ich stavby, čím pomohol zlepšiť celkové hygienické a zdravotné podmienky ubytovaných vojakov. V prípade jazdeckých oddielov adaptovali Vaubanov systém kasární novým vertikálnym členením: prízemné ubytovacie priestory boli vystavané ako stajne a muži obývali poschodia nad nimi.²⁵ (Obr. 3) Systém maršala Vaubana sa vo Francúzsku používal v podstate až do polovice 18. storočia. V tomto období sa začínajú, rovnako, ako aj v ďalších európskych krajinách, uplatňovať nové priestorové riešenia, ktoré pracujú prevažne s veľkosťou okenných otvorov, rozmermi a polohou schodísk a celkovými dimenziami izieb v pomere k počtu vojakov ubytovaných v kasárni.

Rakúsky systém kasární predstavoval oproti tomu francúzskemu dvoj až trojtraktovú dispozíciu, pričom sa do obytných miestností vstupovalo z vonkajšej ochodze, ktorá bola orientovaná do dvorovej časti domu. Vnútorne priestory boli komponované do jednotlivých menších skupín. Každú takúto skupinu tvorili dve obytné miestnosti pre mužstvo, medzi ktorými sa nachádzala kuchyňa s vykurovaním a prieduchmi do okolitých izieb. Kuchyňa nezaberala celú šírku obytnej miestnosti pre mužstvo, a tak izbu nachádzajúcu sa za stenou kuchyne obývali vojaci s vyšším postavením alebo veliteľa. Počet týchto obytných sústav bol spravidla odvodený od počtu vojakov.²⁶ Kasárne kavalérie rovnako ako vo Francúzsku využívajú vertikálne členenie miestností, keď je spodné podlažie vybavené stajňami jazdeckých koní a vrchné podlažia obývajú vojaci. Všetky priestory sú klenuté s objemovou výmerou obytnej miestnosti na jedného vojaka približne 15 m³.²⁷ Jednoduchšie menšie kasárne mali jedno krídlo obdĺžnikového tvaru, tie väčšie s dvoma až štyrmi krídlami zase vytvárali pravouhlé hmoty pôdorysného tvaru L, U, alebo uzavretého štvorca s centrálnym dvorom – cvičiskom. (Obr. 4)

Košice sú prvé slovenské mesto, ktoré vystavalo účelové kasárne mimo hradného areálu. Prvé kasárne údajne vybudovali po rozšírení mestského opevnenia pri hornej bráne po roku 1600 a v roku 1631 k nim dobudovali aj delostreleckú batériu. V zbierke plánov talianskeho inžiniera Maggiorotiho z konca 17. storočia sú označené ako „Nové kasárne“. Opäť ich vystavali v roku 1726.²⁸ V roku 1713 na opačnom konci mestského opevnenia postavili Dolné kasárne,²⁹ ktoré sú označované za prvé účelové kasárne na Slovensku. Plány týchto stavieb sa však nezachovali, a preto je ťažké dnes definovať, či aj pôvodné kasárne pri hornej bráne boli pôvodne vystavané na čisto vojenské účely.

Medzi najstaršie existujúce plány košických kasární patria projekty prestavby Horných kasární (kasární pri hornej bráne, označovaných aj ako cisársko-kráľovské) z roku 1816, zhotovené inžinierom Kontsekom a z rokov 1824 – 1832, vypracované mestským architektom Jozefom Bellaghom.³⁰ Prvý návrh inžiniera Kontseka svojím dispozičným riešením nadväzuje skôr na staršie typy francúzskych a anglických kasární, v podobe dvoch rovnakých traktov obytných miestností s viacerými schodiskami, novšia

²⁴ Viac: <https://www.britannica.com/biography/Sebastien-Le-Prestre-de-Vauban>

²⁵ RICHTER, ref. 14, s. 123.

²⁶ RICHTER, ref. 14, s. 127.

²⁷ RICHTER, ref. 14, s. 127.

²⁸ GAŠPAR, Ján. *Košice – Pohľady do histórie mesta. I. časť*. Poprad : Region Poprad, 2011, s. 117. ISBN 978-80-969344-6-1.

²⁹ DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír. *Vojenské dejiny Slovenska (1711 – 1914)*, zv. III. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1996, s. 25. ISBN 80-88842-02-6.

³⁰ GAŠPAR, ref. 28, s. 117.

verzia Jozefa Bellagha (napokon realizovaná) už reflektuje aktuálne princípy rakúskeho vojenského staviteľstva. Pôdorys pozostáva zo série obytných miestností s kuchyňami s vykurovaním a chodbový trakt, na ktorý nadväzuje aj dvojramenné schodisko s latrínami a umyvárňami. (Obr. 5)

V Bratislave dokončili prvé mestské kasárne v roku 1763.³¹ Ich stavbu údajne realizoval podľa projektu vojenského inžiniera Von Grünberga stavitel' Matthias Höllrigl. Na dunajskom nábreží v priamej nadväznosti na historické jadro navrhol mohutný trojpodlažný objekt obdĺžnikového pôdorysu s centrálnym átriom. Do budovy sa vstupovalo bránou umiestnenou v strede južnej fasády, ktorú tvarovali dva okrajové a jeden centrálny rizalit s trojuholníkovým štítom. Aj z vnútorného dvora vytvárali kasárne dojem šľachtického sídla.³² Vnútorná časť stavby, otočená smerom do átria, bola lemovaná arkádovými chodbami, jej vonkajšia časť zase zahŕňala ubytovacie priestory rôzneho štandardu, sály, kuchyňu, stajne, sklady a ostatné príslušenstvo.

V nasledujúcom období európski vojenski inžinieri pracovali s rôznymi ďalšími modifikáciami dispozičných a konštrukčných riešení. Snažili sa predovšetkým pri ekonomickej racionálnosti dosiahnuť čo najlepšie prevetranie, presvetlenie a prevádzku priestorov, čo sa im nie vždy podarilo novými zásahmi docieľiť. Prinášali riešenia v podobe priechných veľkých izieb s priečnym prevetrávaním, iné namiesto dvornej ochodze navrhovali komunikačné priestory v strede trojtraktovej dispozície a niektorí sa dokonca prinavracali k pôvodným konštrukčným princípom maršala Vaubana.³³

Habsburská monarchia stávala v priebehu 18. a prvej polovice 19. storočia kasárne len vo väčších mestách, ale ani tam nedokázala pokryť priestorové nároky celého vojska. Armáda už len na samotný chod a výzbroj vyžadovala obrovské finančné prostriedky, a preto sa v nasledujúcom storočí snažila získať vojenské ubytovanie v stavbách, ktoré stratili svoju pôvodnú funkciu. V Bratislave napríklad získala v roku 1787 bývalý miestodržiteľský palác na Hlavnom námestí, v rokoch 1849 – 1859 užívala priestory bývalej kráľovskej komory, v roku 1857 adaptovala pre svoje účely palác po kníhtlačiarovi Landererovi na Šafárikovom námestí.³⁴

Vývoj vojenstva, tak ako aj celej spoločnosti neustále napredoval a jeho hlavný smer určovali zlomové dejinné epizódy. Na konci 18. storočia, 14. júla 1789 parížsky ľud zaútočil na pevnosť Bastila a podnietil Veľkú francúzsku revolúciu. Pod heslom „sloboda-rovnosť-bratstvo“ nastal začiatok konca starého feudálneho systému a s tým spojenej kráľovskej armády. Namiesto nej vznikla nová, budovaná na základe všeobecnej brannej povinnosti (zavedená v roku 1793) pre mužov vo veku 18 – 25 rokov. Takúto masovú armádu (asi 1 200 000 mužov, Habsburská armáda mala v roku 1790 po nástupe Leopolda II. asi 300 000 mužov), napriek jej počiatocným nedostatkom nevlastnil žiadny iný z okolitých štátov.³⁵ Okrem toho začala armáda vyvíjať novú bojovú taktiku, v ktorej vzrástla úloha delostrelectva a vzájomnej koordinácie jednotlivých druhov vojsk. Udalosti francúzskej revolúcie sa v Habsburskej monarchii prejavili zvyšovaním zbrojenia. V dôsledku nasledujúcich koalíčných vojen z rokov 1792 – 1815, z nich časť sa odohrávala aj na území Slovenska, sa podnietilo budovanie domáceho zbrojného

³¹ DANGL, ref. 29, s. 26.

³² HOLČÍK, Štefan. Polnočná omša vo Vodnej kasárni. In *Bratislavské noviny.sk* [online] 23. 12. 2013. Dostupné na: http://www.bratislavskenoviny.sk/najnovsie-spravy-z-bratislavy/pamatnici-historie/polnocna-omsa-vo-vodnej-kasarni.html?page_id=322734

³³ RICHTER, ref. 14, s. 121-132.

³⁴ VYČISLÍK, ref. 11, s. 62-69.

³⁵ SEGEŠ, Vladimír et al. *Slovensko. Vojenská kronika*. Bratislava : Perfekt 2007, s. 58-60. ISBN 978-80-8046-381-6.

priemyslu. Vznikali zbrojárske manufaktúry v Liptovskom Mikuláši, Banskej Bystrici a Kráľovej, čím umožnili zásobovanie neustále sa rozrastajúcej stálej armády. Po Viedenskom kongrese, teda ukončení koalíčných vojen, slúžilo v habsburskej armáde približne 270 000 mužov. Tento početný stav pretrval až do roku 1848.³⁶

Udalosti vo Francúzsku opäť neboli jediným determinantom zmien stavebného vývoja. Postupne sa rozširujúca priemyselná revolúcia prenikala na prelome 18. a 19. storočia zo západu aj do ostatných európskych krajín. Nový spôsob výroby, niekoľkonásobne stupňujúci celkovú produktivitu sa prejavil v nemalej výstavbe výrobných a sídelných jednotiek na okraji starej feudálnej urbanistickej štruktúry. Aj slovenského územia sa dotkli zmeny vo formovaní novej mestskej zástavby. Koncom 18. a začiatkom 19. storočia nastal proces búrania mestských hradieb a prepájanie vnútorného mesta s vonkajšími predmestiami a priemyselnými oblasťami. V tomto zmysle za začal meniť aj stáročia zaužívaný vzťah armády a mesta. Vojaci okupujúci priestory fortifikácií už prestali mesto ohraničovať, naopak výstavba nových kasárenských objektov sa začala presúvať z prehustených centier na okraj sídiel. Na rozdiel od mnohých západných miest však tie slovenské trpeli absenciou urbanistických konceptov a plánov, ktoré by zabezpečili plynulé prepojenie jednotlivých mestských častí, čo bolo navyše sprevádzané živelnou a nekoncepčnou parceláciou nových území. Rovnaká heterogénnosť sa prejavila aj na poli architektonických foriem. Slohová jednota charakterizujúca predošlé historické epochy sa rozpadla. Na jednej strane sa historizujúce smerovanie snažilo vrátiť ku klasickým princípom v podobe empíru, neoklasicizmu, romantizmu a napokon eklekticizmu, na druhej strane priemyselný pokrok rozvíjal nové stavebné techniky v podobe železa, železobetónu a skla, ktoré priamo ovplyvňovali najmä nové typy verejných a dopravných stavieb.³⁷

Architektúra kasární sa v rámci týchto prúdov ocitla niekde uprostred. Vojenský inžinieri sa neustále zaoberali otázkou univerzálneho a racionálneho riešenia budov tak, aby poskytovali dobré hygienické, svetelné a zdravotné podmienky pre ubytovaných vojakov, čím sledovali vtedajšiu progresívnu líniu uvažovania o výstavbe. S ohľadom na mierne odchýlky spôsobené rôznymi klimatickými podmienkami v rámci monarchie sa snažili dosiahnuť unifikáciu vojenských stavieb a stanoviť presné pravidlá výstavby. Naopak, pri voľbe slohu sa tieto verejné budovy, ako reprezentácia štátnej správy, stále inšpirovali neorenesančnou, neogotickou a eklektickou architektúrou. Ani tu však s výnimkou niektorých dôležitejších stavieb alebo vojenských veliteľstiev neostal čas alebo finančné prostriedky na hodnotnejšie stvárnenie fasády a vonkajší vzhľad zostal len pri strohom výraze tehlového dekóru na omietanej fasáde. (Obr. 6)

Ďalší krok k definitívnemu prechodu feudálneho zriadenia na kapitalistické priniesli revolúcie v rokoch 1848 – 1849. Revolúcie síce dokázali priniesť určité sociálne oslobodenie a zrušenie poddanstva, otáznou však naďalej ostávala národnostná otázka, ktorá sa odrazila najmä na maďarsko-rakúskych vzťahoch. V tom istom roku, 2. decembra 1848, sa stal novým rakúskym cisárom František Jozef I., ktorý miloval armádu a len málokedy sa vyskytol na verejnosti bez vojenskej uniformy. Po potlačení revolúcií v krajine zaviedol akýsi neoabsolutizmus a snažil sa o budovanie monarchie ako centralizovanej, absolutistickej moci. Obdobie rokov 1848 – 1867 tak viedlo k sérii viacerých armádnych reforiem, ale aj napriek tomu čakalo mladého panovníka mnoho vojenských prehíer a zahraničnopolitických neúspechov. Prehratá prusko-rakúska vojna roku 1866 zavŕšila obdobie absolutistického panovania a začala proces smerujúci k vyrovnaní medzi rakúskou a maďarskou časťou ríše. František Jozef bol definitívne

³⁶ SEGEŠ, ref. 1, s. 176-177.

³⁷ Viac: KUSÝ, ref. 8; LUKÁČOVÁ, ref. 7.

vylúčený z nemeckého diania a prišiel aj o niektoré územia v prospech Talianska, a tak potreboval urovnať svoje vzťahy a stabilizovať svoju pozíciu aspoň vo vzťahu k Maďarom. V nasledujúcom roku vzniklo z rokovaní nové štátne zriadenie – dualistické Rakúsko-Uhorsko.³⁸

1867 – 1918: Rakúsko-Uhorsko, všeobecná branná povinnosť a nová výstavba miest

Rakúsko-uhorské vyrovnanie podmienilo vznik dynastickej monarchie dvoch štátov, ktorým vládol jeden spoločný panovník. Obidve polovice boli spravované v podstate samostatne, spoločných mali len troch ministrov: zahraničných vecí, vojny a financií.³⁹ Predchádzajúce udalosti, ktoré viedli k vyrovnaniu, poukázali na celkovú vojenskú slabosť monarchie (napriek niektorým reformám z rokov 1848 – 1867). Armáda postupne stratila svoje niekdajšie meno jednej z najlepších európskych armád, akým sa mohla pochváliť za čias Márie Terézie.

V nasledujúcom roku po vyrovaní sa preto začalo s novou prestavbou armády a hlavne zavedením všeobecnej brannej povinnosti, uvedenou do praxe zákonným článkom XL/1868 o branných silách.⁴⁰ V roku 1867 sa územie monarchie rozkladalo zo západu na východ od Čiech až po Halič v severnej časti a od Tirolska a Vorarlbersko po Sedmohradsko a Banát na juhu. V rámci Európy bola druhým najväčším štátom svojou rozlohou a tretím najľudnatejším počtom obyvateľov zložených z jedenástych hlavných národností.⁴¹ Tak ako bolo vyrovnanie pre maďarský národ úspechom, bolo pre ostatné nemaďarské národy porážkou. V krajine prebiehali nezhody medzi nemeckou a maďarskou stranou, v rámci nich medzi centrom a perifériou a v samotnej spoločnosti medzi starým feudálnym zriadením a modernizačnými tendenciami 19. storočia. Výsledok komplikovanej monarchie sa prejavil aj v zložitej výstavbe armády. Rakúska strana presadzovala jednotnú armádu pre celý štát, maďarská strana požadovala armádu vlastnú (hlavne po skúsenostiach s potlačením maďarskej revolúcie v rokoch 1848 – 1849). Rokovania sa skončili kompromisom: prvú zložku armády tvorila spoločná Cisárska a kráľovská armáda (a Cisárske a kráľovské vojnové loďstvo), druhú samostatné tzv. Vlastibrany – rakúsky Landwehr so sídlom vo Viedni a maďarský Honvéd so sídlom v Budapešti, tretiu zložku tvorila Cisársko-kráľovská a Uhorská domobrana zložená z dobrovoľníkov a mužov z rôznych príčin nezarađených do spoločnej armády alebo vlastibrany, teda tvorila skôr záložné branné sily. Jednotky vlastibrany boli pôvodne považované za ozbrojenú zložku druhej línie oproti spoločnej armáde, Maďari avšak aj naďalej vyvíjali tlak na budovanie samostatného plnohodnotného uhorského vojska,⁴² čo sa prejavilo vo veľkom počte postavených honvédskeho kasární.

Okrem zásadných politických zmien obdobie Rakúsko-Uhorska charakterizuje aj rozvoj priemyslu, dopravy, vedy a výstavby, čím sa zásadne zmenili životné podmienky obyvateľstva. Hlavné centrá monarchie zažili obrovský stavebný rozmach, v ktorých vyrastali nové reprezentačné stavby, verejné priestory i celé nové štvrte a ulice. Vedomostný a hospodársky vzostup spoločnosti so sebou zároveň priniesol množstvo nových typologických druhov stavieb. Architekti a inžinieri sa s nimi vysporiadali rôznym

³⁸ Kol. autorov. *Rakúsko-Uhorsko. Habsburská ríša v rokoch 1867 – 1918*. Bratislava : Slovart, 2016, s. 37. ISBN 978-80-556-2364-1.

³⁹ Kol. autorov, ref. 38, s. 47.

⁴⁰ HORVÁTH, Jakub. *Posledná vojna Rakúsko-Uhorskej monarchie*. Banská Bystrica : Jakub Horváth, 2008 s. 22. ISBN 978-80-970040-6-4.

⁴¹ Kol. autorov, ref. 38, s. 41.

⁴² HORVÁTH, ref. 40, s. 12-13.

spôsobom, čo vytvorilo ešte väčšiu štýlovú a dispozičnú rozmanitosť daného obdobia. Na rýchle tempo výstavby nových druhov stavieb a modernizáciu spoločnosti reagovali architekti a stavebníci navrhovaním rôznych druhov typových plánov.⁴³ Takéto stavby šetrili čas a financie, no zároveň umožňovali uplatniť nové princípy výstavby (akými boli napríklad hygienické zásady, racionalizáciou dispozičného riešenia a pod.) vo veľkom. Do tejto kategórie môžeme zaradiť práve budovy vojenských kasární. Štát a mestá do ich výstavby vkladali obrovské finančné prostriedky, niekoľkonásobne prevyšujúce výdavky na školstvo, mestskú infraštruktúru alebo dopravu.⁴⁴ Napriek tomu pri ich obrovskom množstve a rozsahu (s výnimkou reprezentačných centier monarchie) neinvestovali viac prostriedkov a času do ich výtvarného stvárnenia alebo individuálneho prístupu. Napokon myšlienka univerzálnosti a strohosti bola iste podporená aj samotnou armádou, ktorá reprezentovala racionálnosť a striktnú disciplínu. Unifikácia tiež predstavovala jasnejší systém, orientáciu a rovnosť aj pre samotných vojakov.

Pravidlá výstavby moderných kasární

Po zavedení všeobecnej brannej povinnosti prišla na rad aj reorganizácia samotnej výstavby kasární. Dovtedy známe typy starých kasární už nedokázali pokryť obrovské masy naverbovaných vojakov. Problém ubytovania brancov sa v prvých rokoch riešil len výstavbou jednoduchých drevených barakov, predurčených len na dočasné fungovanie, ale takéto riešenie by zo zdravotného a technického hľadiska nebolo dlhodobo udržateľné. Diskusia okolo pravidiel výstavby kasární sa premietla do zákonného článku XXXVI/1879, ktorý vošiel do platnosti 1. júla 1879⁴⁵. V reakcii na nové predpisy výstavby kasární vydal v roku 1880 viedenský vojenský architekt Franz von Gruber⁴⁶ spisy „Der Kasernen-Bau in seinem Bezuge zum Einquartierungs-Gesetze“⁴⁷ a „Beispiele für die

⁴³ Typickým príkladom typových stavieb sú železničné staničné budovy, ktoré boli v roku 1870 vytvorené ako séria piatich tried typov podľa veľkosti. Neskôr vznikali ďalšie variácie so zložitejšou skladbou, vždy ich však spájali určité spoločné prvky. Viac: LUKÁČOVÁ, ref. 7, s. 150.

⁴⁴ DANGL, ref. 2, s. 88.

⁴⁵ GRUBER, Franz. *Der Kasernen-Bau in seinem Bezuge zum Einquartierungs-Gesetze. Buchhandlung für Technik und Kunst*. Viedeň : Lehmann & Wentzel, 1880, s. 5. Dostupné na: <https://vufind.techlib.cz/Record/000611031>

⁴⁶ Franz von Gruber (20. 7. 1837 – 1. 11. 1918) bol viedenský civilný a vojenský architekt. Potom, čo opustil školu, nastúpil do armády a navštevoval aj vojenskú akadémiu v Louckom kláštore na Morave. Následne študoval architektúru na „Akademie der bildnen Künste“ a Polytechnickom Inštitúte vo Viedni. V roku 1877 bol menovaný ako profesor na Technickej vojenskej akadémii a pri príležitosti jeho odchodu z armády v roku 1878 bol menovaný rytierom. Od roku 1871 bol zamestnaný na rakúsko-uhorskom Ministerstve vojny, kde sa zaoberal investíciami a výstavbou kasární. Ako prvý pri tom poukázal na vzťah stavby kasární a zdravotnej starostlivosti. Vzdelanie v oblasti zdravotníctva získal od svojho otca lekára a brata Maxa, ktorý bol známy ako priekopník modernej hygieny. Po odchode z armády využil tieto skúsenosti v početných publikáciách ohľadom pravidiel novej výstavby vojenských a zdravotníckych stavieb a mnohé z nich dokonca aj sám projektoval. V rámci monarchie sa tak preslávil nielen stavbou kasární, ale aj nových typov nemocničných infekčných pavilónov. Vo svojich stavbách sa snažil dodržiavať najnovšie hygienické štandardy a popritom navštevoval mnohé konferencie zaoberajúce sa danou problematikou. Jeho spisy „Beispiele für die Anlage von Kasernen“ – ako vzorové plány kasárenských budov sa používali až do začiatku prvej svetovej vojny. Pracoval do roku 1908, keď bol nútený zo zdravotných dôvodov ukončiť svoju aktívnu a rozsiahlu činnosť. Zomrel v roku 1918 vo Viedni. Viac: <http://www.architektenlexikon.at/de/187.htm>

⁴⁷ GRUBER, ref. 45.

Anlage von Kasernen“,⁴⁸ ktoré sa stali základným dokumentom pre výstavbu moderných kasární v rámci celej monarchie. V publikácii „Der Kasernen-Bau in seinem Bezuge zum Einquartierungs-Gesetze“ reaguje priamo na nový zákon a zdôrazňuje potrebu urýchlenej modernizácie kasárenských stavieb. V roku 1880 bola stále ešte väčšina stavebného fondu kasárenských objektov realizovaná podľa starších foriem výstavby, ktoré nespĺňali nové hygienické štandardy. Navyše sa za kasárne považovali aj stavby, ktoré boli na vojenský účel len adaptované.⁴⁹ Na rozdiel od Pruska, kde bola výstavba kasární riadená priamo štátom, v Rakúsko-Uhorsku stavali väčšinu týchto objektov samotné mestá.⁵⁰ Štát sa ich preto snažil v novom zákone (zákonný článok XXXVII/1879) finančne motivovať, a tak mestám garantoval nielen nájomné zmluvy za ubytovanie vojakov spravidla na 25 rokov (15 rokov pri adaptovaných stavbách),⁵¹ ale navyše poskytoval finančnú kompenzáciu za ich výstavbu (kompenzácia tvorila zvyčajne 4,5 až 5 % sumy z celkovej investície).⁵²

Pre väčšinu miest a obcí boli ale určujúcimi faktormi výstavby najmä hospodárske a kultúrno-spoločenské výhody v podobe zmluvných dodávok potravín, stavebných a spotrebných materiálov, využívania krčiem, hostincov, nevestincov, krajčírov, obuvníkov, žehliarov, štátnych železníc a mnohých iných služieb. S prítomnou posádkou vznikali rôzne vojenské spolky, kasína a kapely, ktoré boli medzi obyvateľmi veľmi populárne. Vojaci poskytovali častokrát nenahraditeľnú pomoc pri odstraňovaní následkov prírodných katastrof a živelných pohrôm, čím si vyslúžili nemalé uznanie. Rovnako ako mala armáda na rozvoji miest veľký podiel, tak boli veľké mestá výhodné pre rozvoj armády z hľadiska zásobovania a logistiky, ale aj väčšieho kultúrneho a spoločenského vyžitia. Napriek tomu nebol vzťah armády a mesta vždy len pozitívny. Ovplyvňovala ho konkrétna lokalita aj národnostné zloženie obyvateľstva a vojska.⁵³

Zákon ďalej upravoval minimálne plošné a objemové rozmery, aké musel stavebník pri výstavbe kasární dodržať. V Rakúsko-Uhorsku sa minimálna výmera obytnej miestnosti na vojaka stanovila na 4,5 m² plochy a 15,3 m³ vzduchu.⁵⁴ Z hľadiska dostatočného presnenia a ventilácie by pri stanovenej výmere mali okenné otvory tvoriť najmenej 1/8 celkovej podlažnej plochy.⁵⁵

Vo všeobecnosti sa zo starších kasární vytvorili dva pôdorysné typy. Prvý blokový systém zoskupoval menšie skupiny miestností do samostatných blokov s vlastným schodiskom, druhý chodbový systém zase obsahoval menší počet vertikálnych komunikácií a jednotlivé obytné izby boli prístupné z dlhého koridoru.⁵⁶ (Obr. 7, 8) Moderné typy kasární k týmto dvom systémom pridali ešte tretí. Tento systém viacpodlažné stavby rozdeľoval do viacerých prízemných budov, čo vyplynulo z najnovších štúdií danej doby. Nová skladba prízemných barakov, kde steny a strop tvorili jeden súvislý konštrukčný prvok, poskytovala okrem väčšej trvácnosti aj lepšie hygienické podmienky pre ubytovaných vojakov (táto inovácia zaznamenala najvýraznejšie zlepšenie najmä oddelením obytných izieb vojakov

⁴⁸ GRUBER, Franz. *Beispiele für die Anlage von Kasernen*. Viedeň, 1880. Dostupné na: <http://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&lv=1&bandnummer=bsb00092517&pimage=00001&suchbegriff=&l=de>

⁴⁹ GRUBER, ref. 45, s. 2.

⁵⁰ RICHTER, ref. 14, s. 87.

⁵¹ GRUBER, ref. 45, s. 17.

⁵² Tamže, s. 36.

⁵³ DANGL, ref. 2, s. 92-101.

⁵⁴ Pre anglické kasárne platila minimálna plošná výmera obytného priestoru na vojaka 4,9 – 5,8 m² (16,8 – 18 m³), pre pruské kasárne 4,5 – 4,9 m² (15,5 – 18,6 m³), pre francúzske kasárne 4,0 – 4,5 m² (14 – 18 m³). Viac: GRUBER, ref. 45, s. 26.

⁵⁵ RICHTER, ref. 45, s. 88.

⁵⁶ Tamže, s. 132.

od konských stajní). V Rakúsko-Uhorsku presadzoval architekt Gruber predovšetkým najnovší typ kasární. Vo svojich štúdiách pre rôzne druhy vojska rovnako navrhoval striktné oddelenie obytných domov, administratívnych budov, ubytovania pre dôstojníkov, kuchýň a jedální, stajní, skladov, strážnic, stajní a i.⁵⁷ (čo bolo zároveň v súlade s celkovým vývojom smerom k modernej architektúre determinovanej funkciou). Jednotlivé funkcie mohli byť kombinované podľa určitých pravidiel len vo výnimočných prípadoch, keď veľkosť pozemku alebo štruktúra zástavby neumožňovala úplnú diferenciu stavieb. Samostatné budovy potom dostali univerzálne pravidlá plánovania. Vytvoril sa funkčne unifikovaný základ každého kasárenského areálu, doplnený ostatnými budovami podľa jeho vojenského zamerania. Vo svojich štúdiách ďalej architekt Gruber analyzuje použité konštrukčné systémy jednotlivých objektov. Z nich najviac vyzdvihuje novú pavilónovú konštrukciu francúzskeho inžiniera Tolleta. Ten navrhuje klasickú drevenú konštrukciu nahradiť „gotickým“ lomeným oblúkom zo železa a obvodové murivo vyplniť tehloou alebo betónom. Rámová železná sústava vytvára sériu mnohých jednotrakových priečne prevetrávaných a presvetlených budov podľa počtu vojenských jednotiek a príslušenstva.⁵⁸ Na základe návrhu inžiniera Tolleta následne profesor Gruber po svojom návrate z Paríža v roku 1878 v spolupráci s inžinierom Völcknerom,⁵⁹ ktorý sa venoval problematike ľahko prenosných konštrukcií, vypracoval obdobný systém pavilónovej kasárne usporiadanej na klimatické podmienky Rakúsko-Uhorska. Skladba Gruber-Völckner používala namiesto lomeného oblúka z vnútornej strany oválny. V vonkajšej strane sa na oblúkovú strešnú konštrukciu ukladali hrebeňové väznice v tvare sedlovej strechy. Medzi strešnou krytinou a oblúkom vznikla izolačná vzduchová medzera, zabezpečujúca menší únik tepla v miestnych klimatických podmienkach.⁶⁰

Kasárenský areál zostavený len z prízemných objektov Gruber-Völckner vo väčšine prípadov nebolo možné uplatniť, pretože by zaberal veľké plochy parciel, navyše všetky predošlé typy rakúskych kasární boli stavané ako viacpodlažné. Avšak kombinácia starého systému chodbových kasární s novým pavilónovým systémom pri striktnom delení funkcií prinieslo značné zlepšenie zdravotných a technických podmienok stavieb pri minimálnom zväčšení potrebného pozemku. Prízemné stavby sa v takomto prípade používali predovšetkým pri stajniach a skladových priestoroch. Tento spôsob plánovania položil základ vzniku moderných kasárenských areálov v celej monarchii. Ich poloha sa presunula z centier do okrajových častí mestskej štruktúry, kde mohli za nižšie finančné náklady získať dostatočne veľkú plochu na svoju realizáciu. Architekt Gruber vo svojej štúdii „Beispiele für die Anlage von Kasernen“ vypracoval sériu vzorových plánov pre pechotné, strelecké a delostrelecké kasárne a vojenské nemocnice. V nich ku každému typu stavby uviedol niekoľko rôznych príkladov, čím vytvoril rozsiahlu zbierku plánov kasární podľa najnovších priestorových požiadaviek. Hoci sám zdôrazňoval, že výkresy sú len ukážkou možných riešení, mnoho staviteľov použilo tieto plány pri výstavbe nových kasární bez akejkoľvek zmeny.⁶¹ (Obr. 9, 10) Niekoľko ďalších kasární na území monarchie aj sám projektoval, medzi inými aj areál mestských kasární v Levoči.

Po roku 1879 sa výstavba kasární rozbehla aj na území dnešného Slovenska. Spočiatku vznikali skôr len v niekoľkých väčších mestách, ale za pár rokov už boli roz distribuované v celej krajine. Projekty vyhotovovali zväčša podľa všeobecných pravidiel mestských inžinieri (prípadne miestni architekti). V Bratislave sa začalo s výstavbou prvých

⁵⁷ Viac: GRUBER, ref. 45, s. 67.

⁵⁸ GRUBER, ref. 45, s. 39.

⁵⁹ Kasárenské baraky inžiniera Völcknera boli vo veľkom množstve vystavané rakúsko-uhorskou armádou pri okupácii Bosny v roku 1878. Viac: GRUBER, ref. 45, s. 53.

⁶⁰ GRUBER, ref. 45, s. 53-54.

⁶¹ RICHTER, ref. 14, s. 149.

vojenských areálov na severovýchodnom okraji mesta podľa projektov viedenského architekta Erwina Riegera⁶² a prešporského hlavného mestského inžiniera Antona Sendleina.⁶³ V Košiciach kasárne zase zaplňali priestor zbúraných hradieb a zasypaných priekop. Aj tu mal na ich výstavbe najväčšiu zásluhu miestny mestský inžinier Adolf Soukup, ktorý bol dokonca za zásluhy v oblasti výstavby kasární odmenený kráľovským vyznamenaním – rytierskym krížom Františka Jozefa.⁶⁴ Nitra začala s realizáciou prvého kasárenského areálu na Martinskom vrchu v roku 1882 podľa projektu miestneho architekta Jána Lyku.⁶⁵

Výstavba kasární v zahraničí

Rovnako ako v Rakúsko-Uhorsku, aj v okolitých európskych štátoch prebiehala diskusia ohľadom nového plánovania kasární. Ich výsledná podoba bola ovplyvnená spoločenskou a politickou situáciou danej krajiny, vo všetkých krajinách sa však ukázala ako najakútnejšia otázka hygieny a zdravotnej kondície ubytovaných vojakov.

Zo základnej komparácie stavebného vývoja a urbanistickej kompozície Francúzska, Pruska, Sasko a Veľkej Británie vyplynulo, že kasárne jednotlivých krajín determinovali rovnaké elementárne zásady plánovania. Aj keď diskusia ohľadom hygienických a technických podmienok stavieb prebiehala v porovnaní s Rakúsko-Uhorskom vo Francúzsku a Británii už o niekoľko rokov skôr, na konci 19. storočia sa už všetky projektovali s ohľadom na požadované plošné výmery, delenie funkcií, prevetranie a preslnenie. Z hľadiska priestorového usporiadania samotných objektov boli kasárne vždy komponované do pravouhlej sústavy alebo kopírovali tvar pozemku, každá z krajín si však zachovala svoje výtvarné a kompozičné špecifiká: jednoduché pavilónové stavby boli typické pre Francúzov, objemnejšie budovy s chodbovou dispozíciou vznikali v Prusku, v Sasku samostatné objekty kasární prepájali vnútorným koridorom a Briti radili kasárenské stavby blokového pôdorysu do jedného líniového celku. Aj tam však riešenie jednotlivých areálov záviselo najmä od možností určeného pozemku a individuálneho vkladu ich projektanta.

Situácia po roku 1900

Obdobie Rakúsko-Uhorska prinieslo po zavedení všeobecnej brannej povinnosti ešte dve novelizácie branných zákonov v rokoch 1889 a 1912, ale obidva sa zaoberali predovšetkým zvyšovaním početného stavu odvedených vojakov a nepriniesli nové pravidlá v oblasti vojenského staviteľstva.⁶⁶ Intenzita výstavby nových kasární projektovaných podľa zásad z rokov 1879 a 1880 sa spolu s rozširovaním armády neustále zvyšovala. Na začiatku 20. storočia sa nachádzalo v Uhorsku 138 miest, z toho v 67 bola dislokovaná vojenská posádka. Tieto mestá postavili spolu 162 kasární v celkovej hodnote asi 80 miliónov korún.⁶⁷ Na území dnešného Slovenska sa vojaci nachádzali v 21 lokalitách.⁶⁸ Medzi

⁶² Archív hlavného mesta Bratislavy: ÚHA, 1892 – 1894, č. inv. jednotky 4370, č. kr. 524.

⁶³ BENYOVSKÝ, Ágnes Mánya. *Belle Époque. Architekti a staviteľia v Prešporku 1890 – 1914*. Bratislava : Marenčin PT, 2014, s. 62. ISBN 978-80-8114-325-0.

⁶⁴ MIHÓKOVÁ, ref. 12, s. 161.

⁶⁵ Krajský pamiatkový úrad v Nitre: Návrh na vyhlásenie veci za NKP, Kasáreň býv. „Šiator tábor“ Nitra, 2010, s. 6.

⁶⁶ DANGL, ref. 2, s. 15-17.

⁶⁷ DANGL, ref. 2, s. 88.

⁶⁸ Tamže, s. 83.

najväčšie z nich môžeme okrem Bratislavy a Košíc zaradiť aj Prešov a Komárno. Len v Bratislave sa investovalo do výstavby kasární približne trikrát viac ako do mestskej dopravy, dvanásťkrát viac ako do štátnych škôl a dokonca dvadsaťjedenkrát viac ako do výstavby ciest a ulíc. Z celkového počtu obyvateľov v meste tvorilo vojsko skoro sedem percent.⁶⁹ V roku 1904 architekt Erwin Rieger vypracoval projekt komplexu 3 – 4 poschodových domov delostreleckých kasární, ktoré vybudovali na severovýchodnom okraji mesta podľa najmodernejších predpisov a tvorili najväčší vojenský areál v meste.⁷⁰

V posledných rokoch pred prvou svetovou vojnou sa situácia ohľadom stavby nových vojenských objektov stávala zložitejšou. Ceny nových stavebných materiálov každým rokom narastali, pričom nájomné garantované armádou sa nezvyšovalo, čím vznikla pre mestá finančná disproporcía medzi investíciou a návratnosťou. Zvyšovanie početného stavu vojsko zároveň nútilo mestá upravovať hotové projekty, v existujúcich stavbách zase nájomné garantované zo strany armády nepočítalo nápravou škody, ktoré vojaci na objektoch spôsobili. Tak sa napriek obrovským investíciám, aké boli mestá stále ochotné do výstavby kasární investovať, začali oproti okolitým štátom prejavovať nedostatky v zvyšovaní počtu vojakov⁷¹ (tie boli spôsobené okrem iného aj veľkým vyst'ahovalectvom na prelome storočí a neochotou mnohých národov narukovať do spoločnej armády monarchie).

Napriek dlhoročnému zbrojeniu a vopred pripraveným strategickým plánom boli európske mocnosti pripravené len na krátke trvanie vojny s možnosťou čerpania vopred pripravených zásob. Armáda rakúsko-uhorskej monarchie disponovala v mierovom stave počtom 450 000 vojakov, po vypuknutí prvej svetovej vojny 28. júla 1914 a následnej mobilizácii sa tento počet zvýšil na 1 421 250.⁷² Pri takejto záťaži obyvateľstva a mnohých ďalších problémoch monarchie sa výstavba kasární takmer úplne zastavila. Kasárenské stavby slúžili v čase vojny ako zhromažďovacie tábory vojakov, ktorí tu absolvovali krátky výcvik pred ich odvodom na front.

V treťom roku trvania vojny, 21. novembra 1916, zomrel panovník František Jozef I. a s ním azda posledný zjednocujúci element starej ríše. Jeho následník Karol sa aj za cenu mnohých ústupkov snažil udržať celistvosť monarchie, ale stúpajúcemu spoločenskému napätiu ďalších dvoch rokov už nedokázal zabrániť. Prehra centrálnych mocností definitívne spečatila osud rakúsko-uhorskej monarchie, z ktorej vznikli samostatné štáty Rakúska, Maďarska, Československa a Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov. Zvyšná časť územia pripadla Poľsku, Rumunsku a Taliansku.

Po vzniku Prvej československej republiky a spoločnej armády sa na našom území začalo s jej reorganizáciou a unifikáciou, ale aj s rekonštrukciou a modernizáciou jej stavebného fondu, ktorý naďalej zostával mimoriadne dôležitou súčasťou obrany mladého štátu. Radikálne zmeny, s ktorými vstupovala architektúra do novej doby medzi dvoma svetovými vojnami, sa však v oblasti vojenských stavieb prejavili len okrajovo. Stupňujúce napätie posledných desaťročí pred vypuknutím svetovej vojny, ako aj spoločenská prestíž armády v 19. storočí spoločne s inováciami popredných vojenských inžinierov spôsobili, že základné princípy plánovania vojenských stavieb, ich prevádzky a výslednej architektonickej podoby boli determinované práve v období rokov 1867 – 1918.

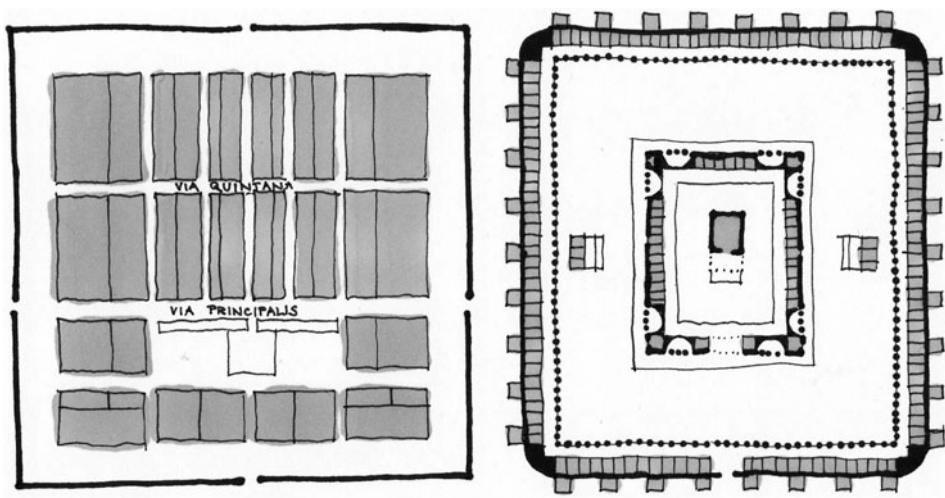
Príspevok vznikol s podporou grantového projektu APVV-16-0584.

⁶⁹ Tamže, s. 92.

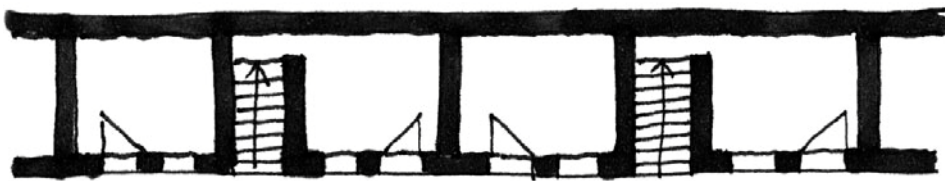
⁷⁰ Tamže, ref. 3, s. 16.

⁷¹ DANGL, Vojtech. Mestá, kasárne a posádky na Slovensku v posledných desaťročiach pred prvou svetovou vojnou. In *Armáda mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918*. Bratislava : VHÚ 2002, s. 274.

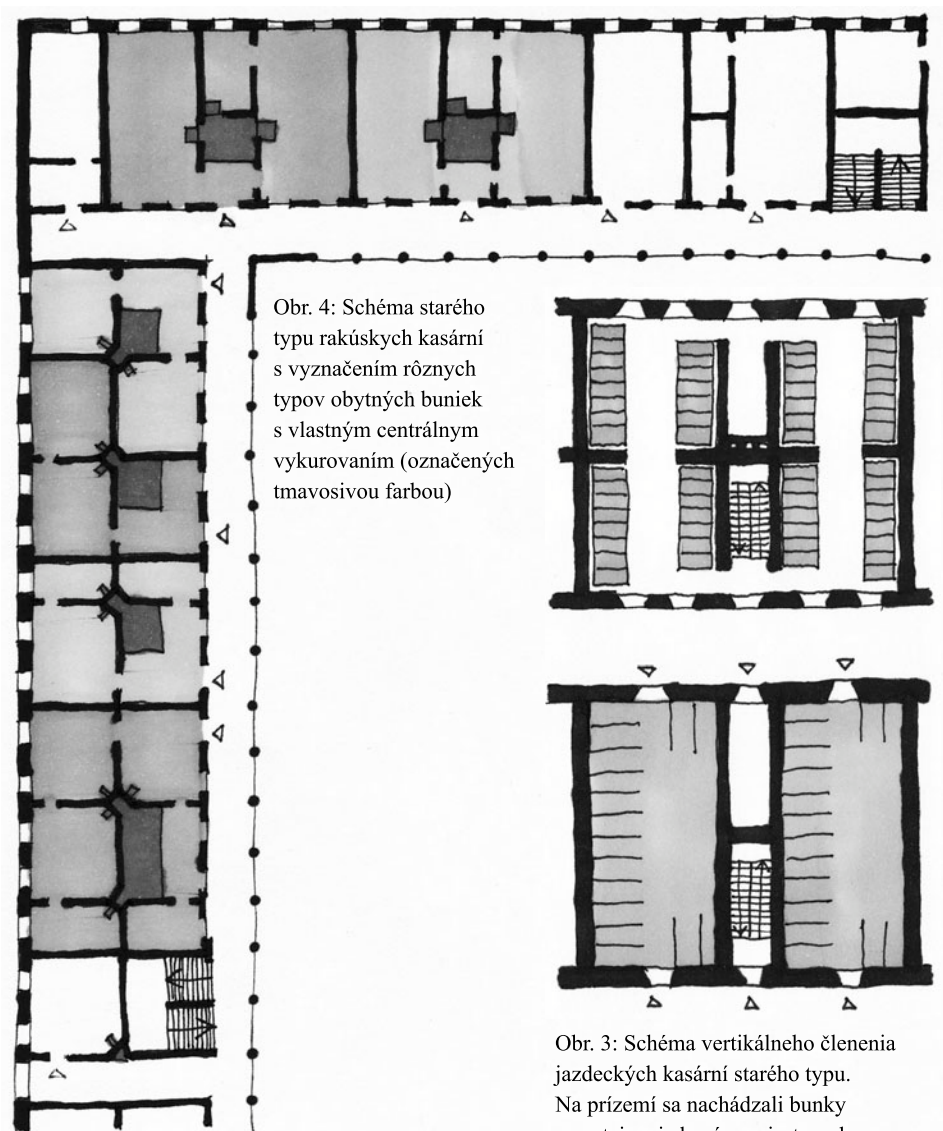
⁷² HRONSKÝ, Marián – KRIVÁ, Anna – ČAPLOVIČ, Miloslav. *Vojenské dejiny Slovenska, zv. 4. (1914 – 1939)*. Bratislava : MO SR vo Voj. inf. a tlačovej agentúre 1996, s. 9-10. ISBN 80-88842-05-0.

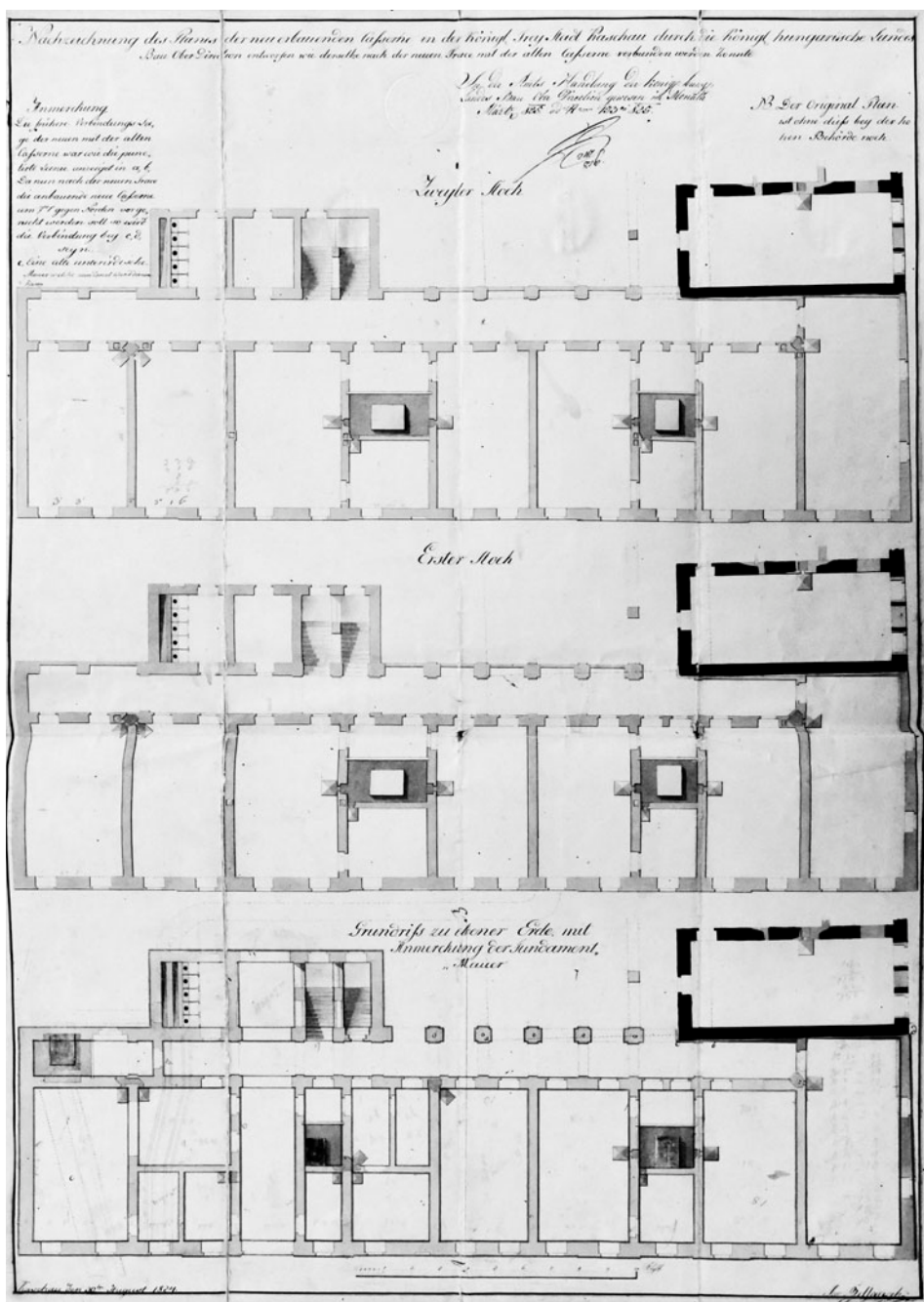

Obr. 1: Schéma dvoch typov rímskych vojenských táborov

Obr. 2: Schéma najstaršieho typu účelových francúzskych kasární. Do miestností na prízemí a schodísk sa vstupovalo priamo z exteriéru, podkrovie slúžilo ako úložný priestor.

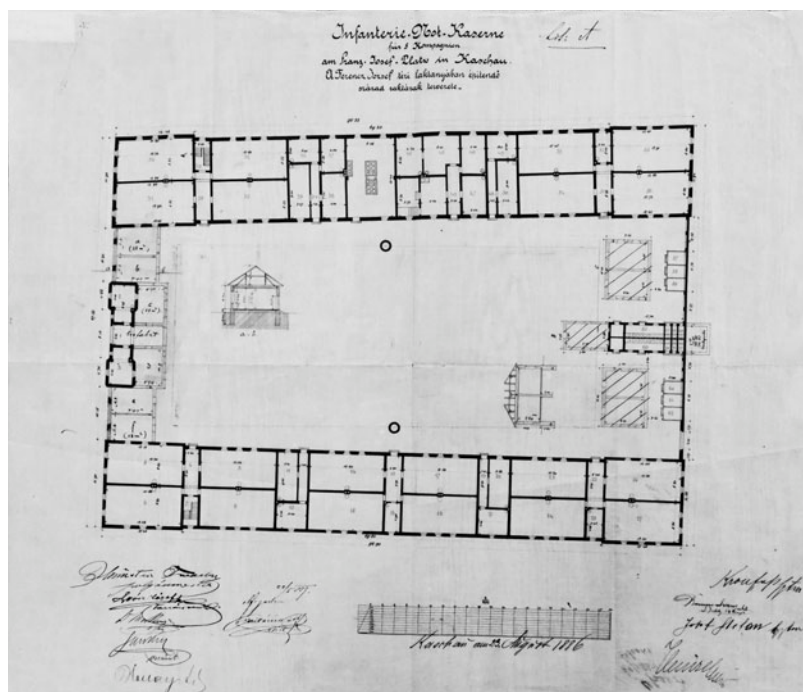

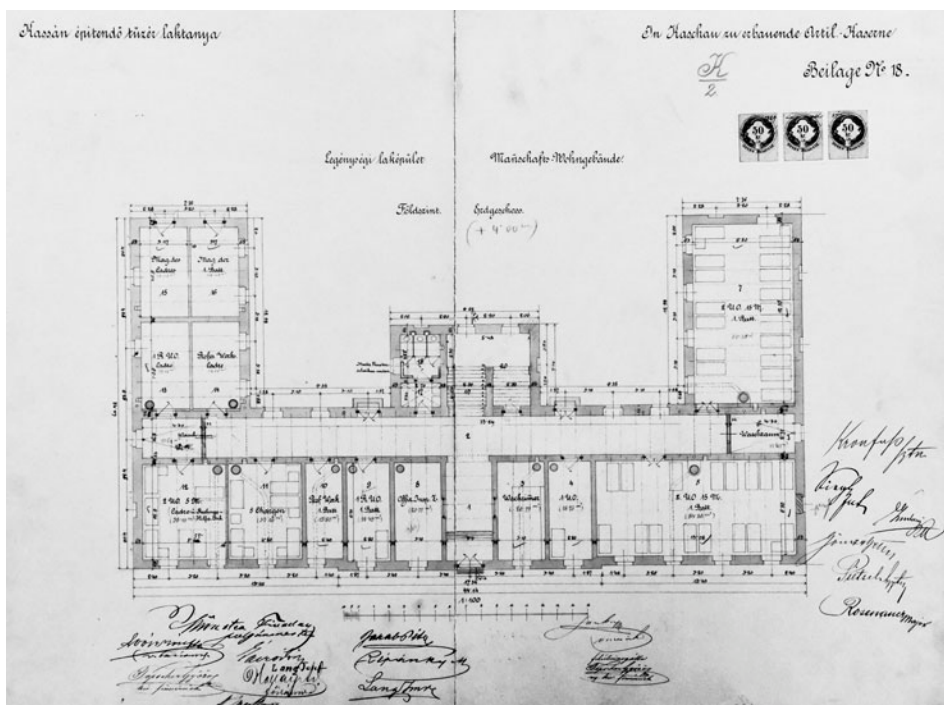
Obr. 5: Plán Horných kasární architekta Jozefa Bellagha z roku 1827. Zdroj: Archív mesta Košice, Zbierka máp a plánov, III/c5

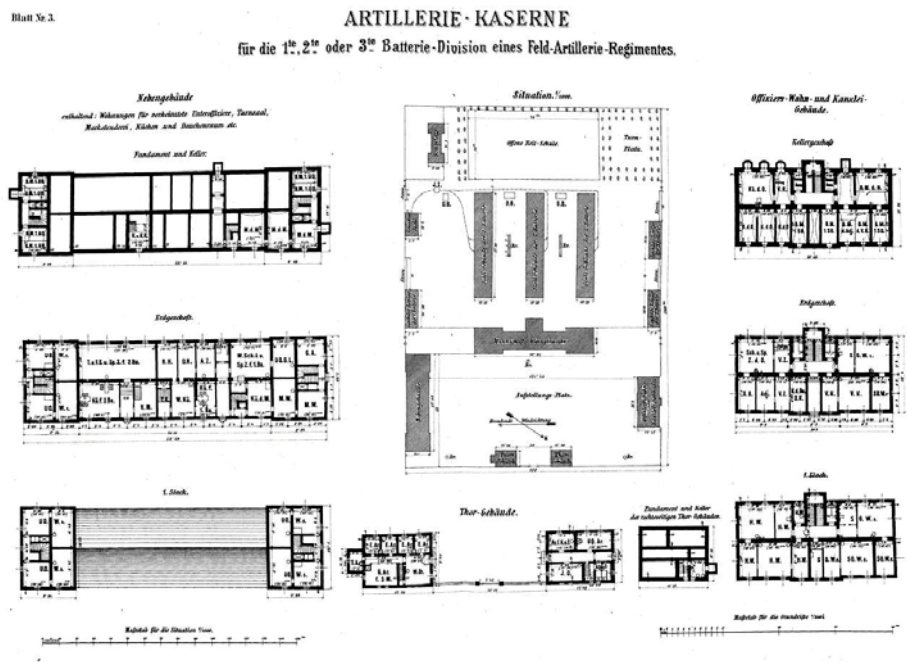
Obr. 6: Charakteristické výtvarné stvárnenie priečelia kasární. Na fotografii sú zobrazené Mestské kasárne v Leviciach. Zdroj: TOLNAI, Csaba: Levice na starých pohľadniciach. Bratislava: DAJAMA, 2006, s. 62

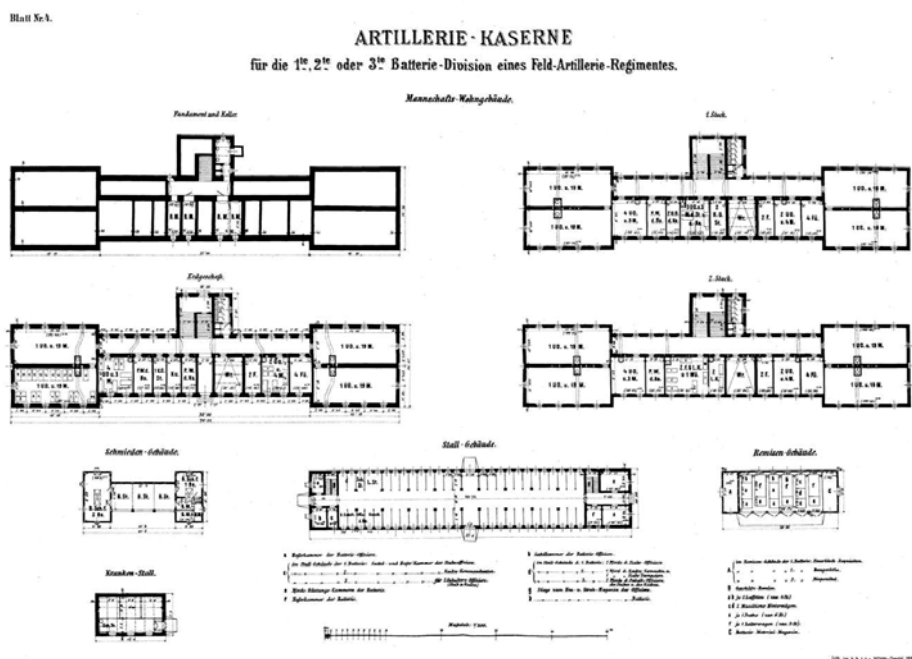
Obr. 7: Príklad blokového dispozičného riešenia v Kasárňach Františka Jozefa v Košiciach. Zdroj: Archív mesta Košice, Zbierka máp a plánov, III/c46

Obr. 8: Príklad chodbového dispozičného riešenia v Delostreleckých (neskôr Malinovského) kasárňach v Košiciach. Plán budovy mužstva. Zdroj: Archív mesta Košice, Zbierka máp a plánov, III/c81, výkres č. 18

Obr. 9: Příklad priestorového riešenia kasárni artilérie podľa návrhu inž. Grubera v jeho spise Beispiele für die Anlage von Kasernen.

Obr. 10: Příklad priestorového riešenia kasární artillérie podľa návrhu inžiniera Grubera v jeho spise Beispiele für die Anlage von Kasernen. Zdroj: <http://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&lv=1&bandnummer=bsb00092517&pimage=00001&suchbegriff=&l=de>

L. PASTOREKOVÁ: DIE ARCHITEKTUR VON HISTORISCHEN KASERNEN IN DER SLOWAKEI (HISTORISCH-GESELLSCHAFTLICHE UND ARCHITEKTONISCHE ENTWICKLUNG BIS 1918)

Aus der Sicht der Architektur zählen die Kasernen zu den spezifischen Bauten, die auf dem Gebiet der heutigen Slowakischen Republik im Laufe des 19. Jh. und der ersten Hälfte des 20. Jh. in einer bis dahin nie da gewesenen Intensität gebaut wurden. Innerhalb der urbanistischen Struktur der Stadt haben die Kasernen einen ähnlich bedeutenden Stellenwert wie die Industriearchitektur, in Anbetracht ihrer Funktion kommen sie allerdings den Wohnblöcken und Bürohäusern viel näher. Die modernen Kaserne-Objekte bilden somit einen einzigartigen Bauorganismus mit einem selbstständigen Funktionssystem.

Beim Bau der neuzeitlichen Kasernen schöpften die Die Armee-Ingenieure ihr Wissen hauptsächlich von den antiken Heerlagern des Römischen Imperiums. Die Römer, allgemein bekannt als ausgezeichnete Ingenieure, waren außer der unzähligen Prachthäuser, Brücken, Straßen und anderer Bauten auch die Erfinder des Kastells (lat. *castrum*) – des typisierten befestigten Militärlagers. Damit legten sie die Grundprinzipien der Beziehungen zwischen dem Militärwesen und der Architektur fest, u.a. den sog. Schachbrett-, bzw. Rasterurbanismus, Unifizierung, architektonische Mäßigkeit und klare Raumorientierung. Nach dem Eintritt des Feudalismus haben sich auf dem Gebiet der Slowakei auch neue Siedlungsarten geformt und mit der veränderten Verteilung der strategischen Punkte in Land und der neuen Kampf- und Abwehrart hat sich das Militär aus dem antiken Kastell verlagert und erfüllte seine Aufgaben außerhalb des Kampfplatzes durch die Abwehr der Burgmauern. In dieser Periode baute das Militär keine eigenen besonderen Objekte, die eine Versammlung von Soldaten zum Zweck hätten. Erst die Bastionärbefestigungen

brachten eine Wende. Der Ausbau der ersten Kasernen der Neuzeit formierte sich erst Ende des 16. und Anfang des 17. Jahrhunderts in Frankreich. Die ersten erhaltenen Quellen, die den Bau von Kasernen auf dem Gebiet der Slowakei belegen, stammen aus dem 17. und dem Anfang des 18. Jahrhunderts. Die ursprünglichen Kasernen waren sehr einfache, longitudinale Bauten mit einem bis maximal drei Stockwerken. Die Ausrichtung des Grundrisses bestand aus mehreren Räumlichkeiten, die in einem Trakt hintereinander folgten: die Räumlichkeiten im Parterre waren direkt von der Straße betretbar, zwischen den Räumen standen schmale, steile Treppen, die zu den Räumen auf den einzelnen Stockwerken führten. Das Dach diente als Lager-, bzw. Abstellraum. Mit der Zeit bahnten sich allerdings auch neue Raumlösungen, die hauptsächlich mit der Größe der Fensteröffnungen, dem Ausmaß und der Lage der Treppe und den Maßstäben der Räume je nach Zahl der einquartierten Soldaten arbeiten. Die von der Habsburgermonarchie im Laufe des 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts gebauten Kasernen befanden sich ausschließlich in größeren Städten, allerdings konnten auch hier die Raumbedürfnisse des ganzen Heeres nicht vollständig befriedigt werden. Alleine der Betrieb und die Ausrüstung der Armee verschluckten Unmengen von finanziellen Mitteln, was einer der Gründe dafür war, dass die Armeeführung im späteren Verlauf auch solche Bauten zwecks Einquartierung von Soldaten interessiert war, die ursprünglich einem anderen Zweck gedient haben. Diese Entwicklung setzte sich bis zur zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts fort, als man infolge von gesellschaftlichen und politischen Ereignissen und der Entstehung einer dualistischen Monarchie Österreich-Ungarn und der kurz darauffolgenden Einführung der allgemeinen Wehrpflicht mit der Reorganisierung des Kasernenbaus begonnen hat. Das Problem der Unterbringung von Wehrpflichtigen begegnete man zunächst mit der Errichtung von Holzbaracken, die ursprünglich nur als Übergangslösung gedacht waren, jedoch aufgrund von Gesundheitskriterien und aus technischer Sicht langfristig nicht zu halten wäre.

Das Bedürfnis nach klaren Regeln der Errichtung und des Systems von Kasernen fand seinen Ausdruck im Gesetzesartikel XXXVI/1879, der am 1. Juli 1879 in Kraft trat. Aus den älteren Kasernen wurden zwei Grundrisstypen gewählt. Das erste, sog. Blocksystem, gruppierte kleinere Räumlichkeiten in selbstständige Blöcke mit einer eigenen Treppe, das zweite, sog. Flursystem, bestand aus einer kleineren Zahl an vertikalen Gängen und die Wohnräume waren allesamt von einem langen, zentralen Flur zugänglich. Bei den moderneren Kasernentypen kam noch ein dritter Prototyp dazu. Beruhend auf Studien aus der damaligen Zeit, entwickelte sich ein System, in dem mehrstöckige Bauten durch ebenerdige Parterrehäuser abgelöst wurden. Dieses Planungssystem legte den Grund zur Entstehung von modernen Kasernenarealen auf dem ganzen Gebiet der Vielvölkermonarchie. Die Kasernen wurden aus den Ortszentren in die Randgebiete der städtischen Struktur verlegt, wo unter wesentlich geringerem finanziellem Aufwand die nötigen Bauflächen erworben werden konnten. Franz Gruber, einer der bedeutendsten österreichischen Militärbauingenieure, entwickelte in seiner Studie „Beispiele für die Anlage von Kasernen“ eine ganze Serie von Plänen für Infanterie-, Schützen- und Artilleriekasernen, als auch Militärkrankenhäuser. Zu jedem der einzelnen Bautypen führte er einige Beispiele an, womit eine ganze Serie von Bauplänen für Kasernen laut neuesten Raumbedürfnissen entstanden ist. Ob zwar Gruber ausdrücklich betonte, dass seine Skizzen lediglich einen Beispiel für mögliche Lösungen darstellen, wurden seine Baupläne von vielen Bauingenieuren ohne jegliche Veränderungen beim Bau von neuen Kasernen verwendet. Der Bau von neuen Kasernen, die laut Richtlinien aus den Jahren 1879 und 1880 projektiert wurden, nahm zusammen mit der zahlenmäßigen Erweiterung der Armee noch nie da gewesene Ausmaße. Anfang des 20. Jahrhunderts zählte Ungarn insgesamt 138 Städte, wobei in 67 von ihnen eine Militärgarnison disloziert war. Die neuen Kasernen stellten innerhalb der neuerrichteten öffentlichen Gebäude den Großteil von Neubauten. Die Kasernen und weitere militärische Bauten haben im Wesentlichen die Form unserer Städte geprägt und viele von diesen Bauten definieren bis heute das Stadtbild.